

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Paedagogica II (2012)

Alina Smyczek

Technika planu dnia a różne cele edukacyjno-terapeutyczne w grupie przedszkolnej dla dzieci z poważnymi zaburzeniami w porozumiewaniu się

Celem interwencji z zastosowaniem wspomagających i alternatywnych metod komunikacji (AAC) wobec dziecka niemówiącego jest zbudowanie indywidualnego systemu porozumiewania się. Oznacza to wyposażenie go w najdoskonalsze dla niego narzędzia i umiejętności pozwalające na językowe komunikowanie się z jak najszerszym gronem rozmówców, w możliwie szerokim środowisku. Przekaz polega na pokazywaniu znaków manualnych, wskazywaniu/podawaniu znaków przestrzenno-dotykowych lub graficznych. W przypadku korzystania z tych ostatnich dąży się do zbudowania osobistego słownika do komunikacji zwanego też protezą mowy, w postaci papierowej lub/i elektronicznej. Droga do funkcjonalnej komunikacji u dzieci niemówiących jest zwykle długa i wymaga systematycznych działań. Dlatego w toku nauczania znaków stosuje się różne techniki edukacyjne – powtarzalne procedury pozwalające dzieciom operować coraz doskonalej niewielką liczbą znaków. Pozwala to na stopniowe budowanie kompetencji komunikacyjnych i językowych.

Dziecko uczy się stosowania wszelkich kodów komunikacji, obserwując innych. Wyjątkowo ważne jest to w przypadku wprowadzania AAC: dziecko musi przebywać w optymalnym środowisku językowym, bogatym w znaki, których się uczy. Potrzebni są dorośli i dzieci, którzy mówiąc pokazują jednocześnie znaki manualne lub graficzne. Takie działanie nazywa się wspomaganiem przekazem (*augmented input*).

Najprostszą i najbardziej uporządkowaną techniką nauczania znaków, a zarazem – wspomagania przekazu i budowania środowiska językowego jest *plan dnia* zwany też *strukturą ramową* lub *strukturyzacją za pomocą znaków*. Polega na tym, że nauczyciel lub inna osoba towarzysząca dzieciom układa na odpowiedniej tablicy lub płócie ciąg znaków odpowiadający czynnościom zaplanowanym na dany dzień, w odpowiedniej kolejności. Procedura nie kończy się w tym momencie, istotniejsze jest to, co dzieje się później. Przez cały czas wspólnego działania nauczyciel odwołuje się do planu dnia:

- wskazuje na odpowiedni znak, kiedy czynność się rozpoczyna,
- może dodatkowo eksponować znak oznaczający bieżącą czynność/wydarzenie, np. otacza go ramką, umieszcza go tam, gdzie dzieje się akcja, by dzieci mogły go widzieć,

- dba o to, by po skończonej czynności znak został rytualnie zdjęty z planu,
- zwraca uwagę na kolejny znak itd.

Nauczyciel układa ze znakami z planu dnia proste wyrażenia, mówiąc np.: „koniec toalety”, „będzie muzyka” itp. Często działaniom ze znakami przestrzenno-dotykowymi lub graficznymi towarzyszą także znaki manualne, zwłaszcza kiedy dzieci świadomie uczone są kilku sposobów kodowania jednocześnie. W miarę postępów dzieci nauczyciel włącza je zarówno do układania znaków, jak i korzystania z planu.

Techniki strukturyzacji w literaturze

Wzmianki lub opisy stosowania planu dnia znajdują się we wszystkich ważnych podręcznikach ujmujących zagadnienia nauczania znaków. Wielu badaczy potwierdziło wartość i skuteczność tego rodzaju działań z różnymi grupami osób niemówiących. Stillman i Battle w 1984 roku opisali stosowanie znaków przestrzenno-dotykowych w pracy z osobami głuchoniewidomymi. Od lat 80. wykorzystanie technik strukturyzacji z osobami z upośledzeniem umysłowym, z wieloraką niepełnosprawnością, z zaburzeniami widzenia analizowali Bopp, Brown, Mirenda, Hodgdon, McKannahan, Krantz, Mesibov, Browder, Kirkland, Rowland, Zweigert, Vicker (Beukelman, Mirenda 2005, s. 287–289; Martinsen, Tetzchner 2002, s. 130–132). Przydatność planów w pracy z osobami z autyzmem zaznaczali m.in.: Cafiero, Iacono, Mirenda (Mirenda, Iacono 2009, s. 96, 304 i inne).

Autorzy różnie charakteryzowali technikę planu, kładli akcenty na odmienne właściwości tego działania. Beukelman i Mirenda (2005, s. 287) w najbardziej znanym na świecie amerykańskim podręczniku dotyczącym AAC przytoczyli następujące opisy planu dnia (*visual schedule, calendar system, activity schedule*):

- „służy do wprowadzenia użytkownika w koncepcję symbolizacji”,
- „umożliwia przegląd sekwencji czynności w ciągu dnia”,
- „informuje, co się stanie w ciągu dnia”,
- „dla ułatwionego przejścia od jednej aktywności do drugiej”,
- „do przewyższania trudności z zachowaniem dla osób, które wymagają zapowiedzenia czynności/uprzedzania o czynnościach”.

Norwescy badacze AAC, Tetzchner i Martinsen (2002, s. 131) przywołali kolejne nazwy omawianej techniki: *struktura ramowa, struktura sytuacyjna, plan dnia, kalendarz dnia*. Określili ją jako „rząd obrazków lub znaków graficznych”. Jednocześnie przestrzegali: „[...] nie należy utożsamiać strukturyzacji z komunikacją”, a także kładli nacisk na znaczenie planu dla rozwoju języka, pisząc, że „[...] struktura ramowa może być użytecznym narzędziem nauki języka, zwłaszcza w przypadku grupy języka alternatywnego” oraz „[...] ułatwia naukę rozumienia mowy”. W niniejszym artykule przyjmę tę drugą perspektywę: planu dnia jako narzędzia do realizacji zadań związanych z nauką posługiwania się językiem.

Plan dnia – właściwości i różne procedury

Programy edukacji językowej muszą obejmować dwa nurty: kompetencji językowych i kompetencji komunikacyjnych, czyli zastosowań języka. Terapeuta planujący swe działania wobec dzieci niemówiących, może oprzeć się na następującym schemacie rozwoju używania języka:

Tab. 1. Akty komunikacji, a użycie języka. Model rozwojowy

Akty komunikacji	Umiejętności językowe
Wyższe zastosowania języka, np. opowiadanie o zdarzeniach spoza aktualnego kontekstu, przypisywanie ról, planowanie działań wyobrażonych	Formy czasu teraźniejszego, przeszłego i przyszłego, formy liczby pojedynczej i mnogiej
Zadawanie pytań	Słowa pytajne
Nazywanie własnego działania	Zdania 2–3-elementowe
Odpowiadanie na pytania	Pierwsze określenia cech
Komentowanie/nazywanie	Pierwsze złożenia (np. „Mama tam”, „Nie ma zupy”, „Nie idziemy”)
Pozdrawianie, przywoływanie i wymiana	Wskaźniki, nazwy osób, rzeczy, czynności
Upominanie się	Rozumienie nazw osób, rzeczy, czynności, pierwszych cech
Odmawianie	Rozumienie zamiarów i sytuacji

Źródło: opracowanie własne; akty komunikacji wg M.A.K. Hallidaya (Halliday 1980, s. 523)

Plan dnia może stać się dla użytkownika AAC małym laboratorium języka i jego zastosowań. Odpowiednio zaaranżowany może dostarczać funkcjonalnego słownictwa, uczyć rozumienia nazw, nazywania i komentowania. W procesie uczenia się używania znaków plan dnia często jest pierwszą okazją do kompetentnego odpowiadania na pytania: „co będzie? co było?”. Odpowiedzi jednoelementowe z czasem mogą być wzbogacone o formy czasu przeszłego i przyszłego czasownika *być* – dziecko modelowane przez nauczyciela zaczyna używać wypowiedzi osadzonych w czasie. Przywoływanie tego co było w czasie przeszłym staje się pierwszym doświadczeniem opowiadania.

Nie istnieje jedyna słuszna procedura układania i korzystania z planu dnia. Prowadzący aranżuje ją odmiennie, w zależności od poziomu zaawansowania ucznia lub uczniów. Różnią się oni:

- poziomem rozumienia języka,
- poziomem rozumienia/używania znaków,
- sprawnością percepcji,
- sprawnością uwagi,
- sprawnością pamięci,
- poziomem samodzielności,
- możliwościami motorycznymi (umiejętnością wybierania/wskazywania znaków).

W zależności od aktualnie realizowanych celów edukacyjnych nauczyciel może wybrać różne warianty współdziałania z uczniami podczas stosowania opisywanej techniki. Stopniując trudność w rozumieniu języka, identyfikowaniu znaków i pamiętaniu można przyjąć następujący przebieg układania planu dnia:

- nauczyciel informuje: sam dobiera i układa znaki, wypowiadając ich nazwy (znaczenia),
- nauczyciel oczekuje umiejętności dobierania znaku do nazwy: wypowiada nazwy, uczniowie dobierają znaki,
- nauczyciel zadaje zagadki: pyta „co dalej?”; podpowiada odpowiedź gestem, opisem; uczniowie wybierają odpowiedź,

- nauczyciel mobilizuje do analizy ciągu znaków: układa niektóre znaki i oczekuje wypełnienia planu dwoma, trzema odpowiednimi znakami,
- nauczyciel wymaga odtworzenia całego ciągu: oczekuje ułożenia planu zgodnie z ustalonym, powtarzalnym, znanym uczniom harmonogramem.

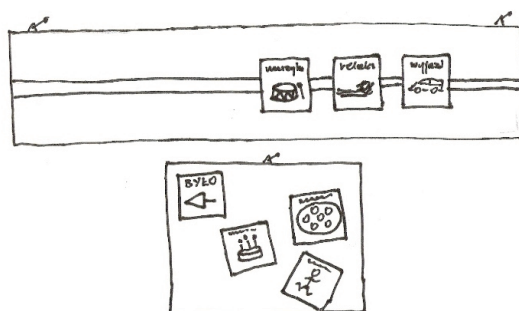
Kiedy obszarem deficytowym u ucznia lub uczniów są umiejętności percepcyjne, uwaga i możliwość wskazywania znaków – nauczyciel będzie tak aranżował sytuację, by uczniowie wybierali odpowiedni znak z coraz liczniejszego zbioru. Kiedy trzeba stopniować trudność w planowaniu czynności nauczyciel wypowiada nazwy dwóch, trzech i więcej kolejnych aktywności, uczniowie sami mają odpowiednią liczbę znaków i powinni ułożyć je kolejno bez podpowiedzi.

S. Tetzchner i H. Martinsen (2002, s. 132) przypominają o jednym warunku skuteczności stosowania planu dnia, zwłaszcza u uczniów z grupy języka alternatywnego, którzy w ograniczonym stopniu rozumieją język: uczenie znaku w planie dnia musi być poprzedzone lub sprzężone z jego obecnością w czasie trwania oznaczanych czynności/sytuacji. Rozumienie znaku w kontekście musi wyprzedzać eksponowanie go poza kontekstem. Zdarza się, że nauczyciele układają z uczniami znaki na początku dnia, po czym nie posługują się nim przy okazji kolejnych czynności. Wówczas rytuał ten może okazać się pusty, nieużyteczny i nie doprowadzi do oczekiwanych efektów.

Cele terapeutyczne realizowane podczas stosowania techniki planu dnia w przedszkolu

Aby przybliżyć praktyczny wymiar opisywanej techniki, zaprezentuję możliwości wykorzystania jej w grupie dzieci z wieloraką niepełnosprawnością w jednym z krakowskich przedszkoli. Plan dnia stosuje się tam codziennie, aranżując dwie sesje w ciągu dnia na układanie znaków: rankiem, po przyjeździe dzieci do przedszkola oraz tuż po przerwie naturalnie dzielącej dzień przedszkolny na połowy. Grupę tworzy pięcioro dzieci w wieku od 5 do 6 lat. Żadne z nich nie posługuje się mową jako głównym środkiem komunikacji. Wszystkie dzieci uczą się używania znaków manualnych i znaków graficznych. Dla każdego z dzieci wyznaczono odrębne cele realizowane m.in. podczas układania planu dnia i korzystania z niego. Aby łatwiej realizować cele językowe dla co najmniej trojga dzieci z grupy do rytuału korzystania z planu włączono modyfikację. Pod tablicą przeznaczoną na ciąg znaków nauczyciel zawiesił dodatkową tabliczkę zwaną *planszą „było”*. Po każdej skończonej czynności dzieci miały nie tylko zdejmować znak z ciągu, ale też umieszczać go na planszy „było”. Tym samym przez cały dzień tworzyła się krótka opowieść o wykonanych czynnościach wyrażona w czasie przeszłym.

Gabrysia ma 6 lat, zdiagnozowane mózgowie porażenie dziecięce, małą głowę i znaczne upośledzenie umysłowe. Samodzielnie porusza się na wózku, może chwycić przedmioty rękami i wskazywać. Uczestniczy wraz z kolegami w rytuale układania planu, jednak najważniejsze dla dalszego rozwoju komunikacji wspomagającej jest zauważenie relacji między aktualnymi wydarzeniami a znakami umieszczanymi na podręcznej tabliczce Gabrysi eksponowanej tak, by w każdej chwili trwania czynności dziewczynka mogła na znak spoglądać.

Ryc. 1. Tablica do planu dnia i plansza „było”

Źródło: opracowanie własne

Tab. 2. Cele terapeutyczne dla Gabrysi

Cel językowy: uczenie się nazw czynności/sytuacji przez ekspozycje konkretnego znaku w czasie ich trwania	Gabrysia patrzy na symbol oznaczający rozpoczynającą się czynność/sytuację eksponowany dla niej na podręcznej niewielkiej tabliczce.
Cel z pragmatyki komunikacyjnej: uczenie komunikowania chęci zakończenia czynności	Po zakończeniu czynności na słowa nauczyciela „koniec X” Gabrysia ściąga piktogram z podręcznej tabliczki.
Cel ruchowy i cel społeczny	Gabrysia na prośbę podaje/pokazuje znak dziecku wymienionemu z imienia.

Źródło: opracowanie własne

Daniel, pięcioletek z opóźnieniem psychoruchowym i towarzyszącymi zaburzeniami potrzebuje znaków graficznych głównie do uczenia się rozumienia mowy. Z łatwością łączy obiekty w otoczeniu i odpowiadające im znaki, ma jednak kłopot, by użyć znaków podczas rozmowy. Trudniej też jest mu nauczyć się nazw czynności i sytuacji społecznych, bowiem ich znaki nie są już tak oczywiste jak w przypadku przedmiotów. Daniel ma trudności w wykonywaniu ruchów celowych. Podczas układania i obsługi planu ma okazję doskonalić ruch i umiejętności rozumienia.

Tab. 3. Cele terapeutyczne dla Daniela

Cele językowe: uczenie się nazw kolejnych czynności/sytuacji przez ekspozycje konkretnego znaku i gestu w czasie ich trwania; obserwowanie tych samych znaków w ciągach planu dnia i uczestniczenie w rytuale	Podczas układania planu Daniel podaje/wiesza na tablicy odpowiedni znak graficzny, którego znaczenie nauczyciel podpowiada słowem i gestem (wybiera co najwyżej z 6 znaków).
Cel z pragmatyki komunikacyjnej: komentowanie zbliżających się i trwających czynności i wydarzeń	W ciągu dnia, kiedy pojawiają się oznaki zbliżającej się zmiany aktywności – Daniel podchodzi do tablicy i wskazuje odpowiedni znak.
Cel ruchowy	Po zawieszeniu znaku graficznego na tablicy Daniel powtarza po nauczycielu gest o takim znaczeniu, jak piktogram.

Źródło: opracowanie własne

Antek, pięcioletni chłopiec z mózgowym porażeniem dziecięcym potrafi bacznie obserwować innych. Sam niewiele może wykonać z powodu bardzo ograniczonej motoryki: chłopiec posadzony w siedzisku i podparty utrzymuje pozycję, z trudem chwyta lekkie przedmioty. Potrafi wskazywać całą dłoń, jednak nieprecyzyjnie i bez przekraczania linii środkowej ciała. Plan dnia jest dla niego okazją do prawidłowego odpowiadania na pytania i zagadki nauczyciela poprzez wskazywanie znaków. Chłopiec ćwiczy głównie percepcję i wskazywanie, wybierając odpowiedzi spośród coraz większej liczby znaków.

Tab. 4. Cele terapeutyczne dla Antka

Cel językowy: używanie nazw czynności i rozumienie pojęć czasowych (<i>było/będzie</i>) Przekaz wspomagany do Antka zawiera pojęcia <i>było/będzie</i> (np. z użyciem planszy „było”)	Antek modelowany przez nauczyciela – powtarza sekwencję dwóch znaków.
Cel z pragmatyki komunikacyjnej: odpowiadanie znakami z planu dnia	Antek odpowiada na pytania typu <i>Co będzie po X..? Co było?</i>
Cel ruchowy i cel społeczny	Antek udziela odpowiedzi, wskazując znaki spośród ośmiu na powierzchni formatu A4. Wszystkie znaki trzeba umieścić na blacie, na lewo od linii środkowej chłopca.

Źródło: opracowanie własne

Sonia, pięcioletnia dziewczynka z mózgowym porażeniem dziecięcym i umiarkowanym upośledzeniem umysłowym potrafi przemieszczać się na wózku, używając jednej, sprawniejszej ręki. Chętnie naśladuje gesty, ale jej ruchy są nieprecyzyjne, a przez to mało czytelne. W obrazie funkcjonowania dziecka często dominuje pobudliwość i deficyt uwagi: Sonia ma ochotę robić kilka rzeczy na raz. Podczas porozumiewania się znakami łatwo traci wątek i zaczyna inny temat. Plan dnia ma pomóc jej w regulacji zachowań i doprowadzaniu zadań do końca.

Tab. 5. Cele terapeutyczne dla Soni

Cel językowy: przekaz wspomagany do Soni zawiera wyrażenia 2-elementowe i pojęcia <i>było/będzie</i>	Sonia używa regularnie nazw czynności i rozumie pojęcia czasowe <i>było</i> i <i>będzie</i> .
Cel z pragmatyki komunikacyjnej: odpowiadanie na pytania	Na pytanie nauczyciela <i>co już było?</i> Sonia wskazuje znak <i>było</i> i odpowiednie znaki na planszy „było” lub – patrząc na tablicę – w swojej książce z piktogramami.
Cel związany z kontrolą zachowania i wydłużaniem czasu uwagi	Sonia układa na prośbę nauczyciela 2 elementy planu po kolei według instrukcji słownej, bez powiadania w trakcie wykonywania czynności.

Źródło: opracowanie własne

Maciek to pięcioletni chłopiec o prawidłowym rozwoju intelektualnym. Ma obniżone napięcie mięśniowe i trudności w rozwoju ruchowym oraz planowaniu motorycznym, a także duże bariery w motoryce artykulacyjnej. Porusza się na czworakach lub z użyciem przedniego chodzika. Zna wiele gestów i chętnie korzysta ze swojej książki do komunikacji. Bywa nieuważny, pobudliwy, emocjonalny, co utrudnia mu wykonywanie zadań, także językowych. Plan dnia ma być dla niego czasem

organizowania czynności oraz modelowania do funkcji opowiadania o zdarzeniach zakończonych.

Tab. 6. Cele terapeutyczne dla Maćka

Cel związany z kontrolą zachowania i wydłużaniem czasu uwagi	Maciek samodzielnie układa połowę planu dnia na swojej tabliczce (około 6 znaków); doprowadza czynność do końca.
Cel z pragmatyki komunikacyjnej: opowiadanie o zdarzeniach wcześniej zakończonych	Pamiętając obraz z planszy „było”, Maciek przed wyjściem do domu relacjonuje przebieg dnia 3–4 piktogramami (w tym znak „było”). Tym samym przygotowuje się na to, co opowie rodzinie po przyjeździe z przedszkola.

Źródło: opracowanie własne

Jak wynika z relacji praktyków, technika planu dnia jest najbardziej znana i najczęściej stosowana w przedszkolach, ośrodkach i szkołach. Nie zawsze jednak nauczyciele i terapeuci potrafią wykorzystać wszystkie jej zalety. Niektórzy zawsze układają plan sami i nie korzystają z niego w ciągu dnia. Innym razem – utożsamiają plan ze stosowaniem AAC w ogóle, poprzestają na tej technice, nie rozszerzając wychowankom możliwości ekspresji na inne sytuacje.

Stosowanie techniki rodzi też wiele wątpliwości. Nauczyciele mają trudność już z samym doбором znaków do planu dla określonych uczniów. Analiza, czy powinno się operować nazwami rzeczy – rekwizytów używanych do różnych zajęć, czy czasownikami, a może abstrakcyjnymi nazwami przedmiotów szkolnych powinna nastąpić w ślad za określeniem możliwości intelektualnych i percepcyjnych ucznia. Niektórzy nauczyciele nie są pewni czy i jak zorganizować jednoczesną naukę znaków graficznych i manualnych. Tu przychodzą z pomocą teorie o dobrodziejstwach komunikacji wielomodalnej. Wreszcie – w wielu przypadkach terapeutom trudno jest znaleźć pomost pomiędzy rytuałem planu dnia a codzienną funkcjonalną komunikacją uczniów. Transfer kompetencji ujawnianych przez dziecko podczas układania planu na używanie znaków językowych w innych sytuacjach powinien być przedmiotem ustaleń zespołu terapeutycznego. Nie należy bowiem tracić z oczu celu wszystkich technik wspomaganego przekazu oraz nauczania znaków, jakim jest niezależność w przekazywaniu swoich pragnień, myśli, sądów i wiedzy przez osoby z poważnymi zaburzeniami w komunikowaniu się.

Literatura

- Beukelman D.R., Mirenda P., *Augmentative and Alternative Communication. Supporting Children and Adults with Complex Communication Needs*, Boul Brookers Publishing, Baltimore–London–Sydney 2005.
- Halliday M.A.K., *Uczenie się znaczeń*, [w:] *Badania nad rozwojem języka dziecka*, red. M. Smoczyńska, W. Shugar, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980.
- Martinsen H., von Tetzchner S., *Wprowadzenie do wspomagających i alternatywnych sposobów porozumiewania się*, Stowarzyszenie „Mówić bez Słów”, Warszawa 2002.
- Mirenda P., Iacono T., *Autism Spectrum Disorders and AAC*, Boul Brookers Publishing, Baltimore–London–Sydney 2009.

The technique of a day plan and the various educational and therapeutic aims in a pre-school group for children with severe communication disorders

Abstract

Creating day, activity or session plans using spatial-tactile or graphical signs is one of the first techniques used in the process of learning augmentative and alternative communication (AAC). Usually discussed is its value for the support of understanding situations and regulation of behaviours of children with developmental difficulties. The technique is commonly used in kindergartens or special schools but it usually comes down to the situation in which a teacher creates a plan at the beginning of a day or session. The article describes the way of using the plan as a tool for organization of the linguistic environment. It suggests various versions of arranging the technique depending on the therapeutic aims set for a child within the area of social and linguistic techniques, communication pragmatics, movement perception and engagement. It allows therapists and teachers to use the technique of a day plan in a way that is more adequate to the developmental needs of particular children who learn the augmentative or alternative communication.